
ЕСТЕТИКА В УКРАЇНІ: СЬОГОДЕННЯ І МАЙБУТНЄ

Матеріали круглого столу часопису «Філософська думка» (25 вересня 2009 року)

Сергій Пролєсв: Шановні колеги, ми запросили вас, щоб обговорити кілька тем. Ідеться про стан сучасної української естетики, про її евристичний потенціал та її перспективи. Зокрема, ми маємо з'ясувати, якою мірою сучасний естетичний дискурс задано радянською спадщиною, наскільки її вплив є продуктивним, чи, навпаки, пов'язаним із певними теоретичними втратами. Оскільки неможливо характеризувати стан сучасної української естетики, оминаючи оцінку стану естетики світової, ми також маємо дати відповідь і на питання, які тенденції існують у світовій естетичній думці та як на цьому тлі виглядає українська естетика. Я сподіваюся, що обговорення цих сюжетів буде цікавим і плідним. Передаю слово організаторові цього круглого столу Ірині Бондаревській.

© І. БОНДАРЕВСЬКА,
2009
© В. ГЕРАСИМЧУК, 2009
© Л. ЛЕВЧУК, 2009
© О. ОНІЩЕНКО, 2009
© О. ПАВЛОВА, 2009
© В. ПАНЧЕНКО, 2009
© Р. ШУЛЬГА, 2009

Ірина Бондаревська: Завдяки ініціативі редакції часопису «Філософська думка» ми маємо чудову нагоду зібратися разом. На обговорення винесено низку питань, які частково озвучив Сергій Вікторович. Запрошую всіх до розмови.

Як можна оцінити стан естетичних досліджень в Україні: криза, стагнація чи ренесанс?

Валентина Панченко: Гадаю, що спочатку необхідно визначитися стосовно того, що ми маємо на увазі, коли говоримо про естетику. З одного боку, під „естетикою” ми розуміємо одну з академічних дисциплін філософського циклу, який викладають у вищій школі; з іншого — естетичну теорію.

Якщо оцінювати ситуацію відповідно до першого тлумачення естетики, то, поза сумнівом, можна говорити про розвиток естетики в Україні, який полягає в активізації естетичних досліджень і в появі за роки незалежно-

Естетику можна приблизно визначити як філософське дослідження краси і смаку. Визначити її предмет точніше, однак, доволі складно. Справді, можна стверджувати, що самовизначення залишається головним завданням сучасної естетики.

Encyclopaedia Britannica, 1986

сті цілої низки авторських монографій, що стосуються різнобічної проблематики — від історико-естетичних розвідок до аналізу сучасного стану художньо-естетичного процесу. Щоб переконатися в цьому, варто лише ознайомитись

з авторефератами дисертацій, які були захищені в останні 20 років. Також дуже важливим показником розвитку естетики в Україні є формування регіональних центрів естетичних досліджень, очолюваних докторами наук з естетики, таких, наприклад, як Чернігів, Житомир, Рівне, Одеса, Луганськ, Івано-Франківськ, Харків, Сімферополь та інші. Ці центри стали не тільки науковими, а й культурними осередками. Отже, з цієї точки зору, естетика як академічна дисципліна в Україні розвивається і набуває якісно нового рівня. Можна навіть говорити про наявність національної школи естетики.

Коли ж ми говоримо про естетичну теорію, то на перший план виходить питання про її дієвість щодо сучасного художнього процесу і культури, про теоретичну спроможність естетики бути методологією сучасної художньої критики. І тут варто зазначити, що, по-перше, сьогодні критики в традиційному розумінні не існує, йдеться радше про публіцистику або есеїстику (винятком є хіба що література). І в цьому можна переконатися на прикладі публікацій у глянцевих журналах. Ці публікації є віддзеркаленням сучасної інтелектуальної парадигми в Україні. Для них не потрібна естетична теорія, на неї не існує попиту. В цьому сенсі естетика перебуває у стагнації, адже вона практично не задіяна в художньому процесі. Щодо художньої критики, то остання втратила свої позиції значною мірою під впливом культурних зрушень, які спричинили багатовекторність художніх пошуків. Тут свою роль відіграло і підвищення загального культурного рівня суспільства: люди дедалі більше покладаються на особистісні художні смаки та здатності, на самостійну оцінку мистецьких явищ.

Ірина Бондаревська: Можливо, відсутність попиту на естетичну теорію в поточних рефлексіях мистецької практики вказує на неспроможність теорії запропонувати продуктивні підходи для оцінки й аналізу процесів, які відбуваються у мистецтві. Чи існують взагалі такі підходи? Чи спроможна сьогодні естетика (також і в Україні) відповідати на виклики художньої практики? Чи, врешті, як ви зазначили, в сучасному світі доводиться покладатися на власні смаки швидше, ніж на теорію...

Валентина Панченко: А як же культурна політика? Естетика має виконувати свою роль у формуванні культурної політики! Хтось повинен бути експертом для прийняття рішень на державному рівні. Без естетики залишається «вкусовщина» (зокрема й на державному рівні)! Спілкуючись зі студентами, ми бачимо, що вони прагнуть отримати якийсь теоретичне підґрунтя — принципи — для узагальнення та оцінки свого досвіду. Такі принципи повинна дати естетика.

Ірина Бондаревська: Здається, світова естетична думка вже відійшла від нормативного розуміння естетичної теорії, яке було аксіомою для європейської культури від XVIII до початку XX століття.

Лариса Левчук: Якщо ми маємо визначити, як виглядає наша естетична наука на тлі світових досягнень, то потрібно зазначити таке. Найкращі зразки естетичних надбань як в естетиці, так і в філософії, залишилися у 70—80 роках, коли з життя пішла когорта тих, хто визначав розвиток естетики у першій половині XX століття, зокрема, Сурію, Дюфрен. Це були найбільш потужні естетики в європейській філософії. Після того як пішов із життя О. Лосєв, ми вже не маємо такої фігури й у пострадянському просторі. Я не знаю, чи можна назвати персоналію такого рівня у філософії впродовж останніх 30 років. В українській естетиці не можна. Немає з нами Вадима Іванова, Анатолія Канарського...

Проте на тлі розвитку світової естетичної думки українська естетика виглядає гідно. Ми постійно досліджуємо, Валентина Іванівна може підтвердити, здобутки західної естетичної думки. Згадаймо працю про Етьєна Сурію, розробки з естетики неопозитивізму. Щодо категорій контамінації та синестезії, то їх доцільно широко застосувати сьогодні як саме те, що потрібно для розуміння сучасного мистецтва! Це мистецтво або забруднює

Автономія митця, зважуся на це узагальнення, зумовила те, що будь-яке суб'єктивне очікування, ззовні перенесене реципієнтом на митця, а ргіогі було помилковим. Бо автономія якраз означала право кожного окремо взятого митця на висловлення своєї власної істини та вираження своєї власної форми, тобто на свої власні правила, згідно з якими він волів, щоби його оцінювали, тоді як там, де була даною одна для всіх обов'язкова ІСТИНА (теологічна, ідеологічна), існувала також одна спільна мова, яка мала бути зрозумілою всім.

Бено Гюбнер.
Мистецтво істині
і/або естетика чарівності

простір нашого життя (контамінація), або вводить нас у світ міжчуттєвої асоціації. Я дуже шаную Вельбека і вважаю, що його «Можливість Острова» — це найкращий приклад синестезичного твору. Ось такою має бути лі-

Тепер я гадаю, що перевідкриття естетики найліпше розуміти як перевідкриття тієї ролі, що її естетичні якості відіграють у мистецькій традиції, будучи покликані передати сенс візуальними засобами. В онтологічному плані естетика не надто суттєва для мистецтва, натомість у риторичному — вона посідає центральне місце. Митець вдається до естетики, щоби змінити або підсилити настанови. Це дещо інше, ніж навіювання нам насторою незворушного споглядання, на що, власне, зазіхало поняття естетики.

*Артур Данто.
Майбутнє естетики*

Тература! Це саме можна сказати про Муракамі, але тільки про один його роман — «Кafka на пляжі». Отож, ми маємо вдалі спроби працювати з усіма рівнями нашої психіки, з усією системою наших почуттів. Пошлюся на цікаві дисертації про Герберта Ріда та Артура Данто. І що ми побачили? Праці Ріда мають лишень академічну цінність. А теорія Данто — це спрощена калька, спроба перенесення на американський ґрунт класичної традиції європейської філософії та естетики. Трохи від Канта, трохи від Гегеля... В наших гуманітарній науці та естетиці ми йдемо на кілька кроків попереду теоретиків з інших країн.

Ірина Бондаревська: Хотілося б вірити, що все саме так! Але я пропоную з іншого боку подивитися на ситуацію. Критерії, за якими належить оцінювати стан естетичних досліджень в Україні (та деінде), включають, як мінімум, такі позиції: наявність ідей, інноваційних теоретичних підходів та наукової дискусії. Без цього підготовка дисертацій та публікування праць лише вказують на наявність наукового життя, проте не засвідчують його продуктивності. Якщо оцінювати наше наукове життя за такими критеріями, маємо зробити невтішні висновки. Чи є ідеї? Якщо є, то напевне ми поверхнево читаємо один одного, адже обговорень цих ідей немає... Огляди та рецензії — також непопулярний серед естетиків жанр. Наші теоретичні пропозиції, таким чином, не проходять відповідної наукової апробації, а головне — не мають продовження, розгортання, впливу, того, що в сучасному світі визначає вагомість теоретичного доробку. Наукова полеміка, власне, відсутня.

Цей круглий стіл я сприймаю як доволі рідкісну нагоду фахової розмови, саме тому й долучилася до його організації. Конференції, семінари, круглі столи з естетики в Україні проводяться рідко, без певної періодичності і без належного інформування колег. Бракує також організаційної інфраструктури — фахового журналу з анонімним рецензуванням та наукового об'єднання на зразок Кантівського товариства, бодай для постійного моніторингу ситуації та централізованого обміну інформацією. Засідання вечних рад із захисту дисертацій — це особливий жанр спілкування, про який зараз говорити не варто. Можливо, слід зосередитись на якісних показниках нашого науково життя?..

Лариса Левчук: Естетика в Україні за ці 18 років виглядає в кількісному і навіть якісному плані краще, ніж будь-яка інша з філософських дисциплін. Я можу довести це реальними роботами, і навряд чи хтось зможе це спростувати. Це об'єктивні речі. Ми можемо вкрити більш як половину цього великого столу монографіями, надрукованими за роки незалежності. Виходять друком 5 збірників, деякі з них — по 4 рази на рік, і в кожному з них 30—50 відсотків — це публікації з естетики. Прикро, що в Інституті філософії вже немає відділу власне з естетики, і лише поодинокі фахівці займаються естетичною проблематикою.

Ірина Бондаревська: Я не впевнена, що наші «ВАКівські» видання здатні успішно виконувати покладені на них функції. Це теж тема для обговорень. Чи не залишаються стандарти радянської науки сьогодні визначальними в характері публікацій і в естетичному дискурсі загалом?

Лариса Левчук: Незалежна Україна існує 18 років. І ми повинні розуміти, що до нас в аудиторію ще не входили студенти, які виховані в незалежній Україні. Вони тільки закінчують школу. Ми працюємо з тими людьми, які на 50 відсотків виховані радянською школою. Так само, як і люди, що входять в аудиторію викладати, на 50 відсотків належать іншій добі. Вони всі здійснювали перехід від монометодологічної філософії, в якій жила вся радянська гуманітаристика, до поліметодології. (Зауважу, що в рамках марксистської методології наші філософи працювали зовсім непогано!). Це теж складний психологічний перехід. Ми мусимо визнати, що естетика із значно меншими втратами, ніж інші гуманітарні науки, пройшла шлях від моно- до поліметодології. І це хороший шлях, бо не було руйнації, не було обвалу. У нас багато докторів наук у різних регіонах. Всі вони доволі молоді й активні.

Естетика сьогодні змогла зробити якісний стрибок. За радянських часів естетики не змогли видати такої кількості наукової продукції, як це спромоглися зробити естетики за 18 років незалежності. Тоді професорів було мало, і вони мали у доробку максимум по 2 книги. Я вважаю неприпустимим, щоби професор не видавав кожні три роки якусь вагому працю.

Ірина Бондаревська: Виходить так, що є такі підстави говорити про ренесанс естетичної науки в Україні?..

Олена Оніщенко: Я думаю, що недоречно говорити ані про кризу, ані про стагнацію, ані про ренесанс. Перші два виміри — «криза» і «стагнація» — однозначно не відповідають реальному стану речей, оскільки впродовж першого десятиліття XXI сторіччя в Україні справді відбувся захист чималої кількості теоретично перспективних робіт — докторських і кандидатських. У вітчизняну естетичну науку прийшли вельми перспективні дослідники. Наголошую, що мої слова позбавлені будь-якого пафосу, це тільки констатація факту! Я б із задоволенням назвала конкретні імена,

але деякі з цих науковців беруть участь у нашій розмові, тому з суто етичних міркувань я обмежуся загальною характеристикою. Проте я водночас не впевнена, що стан вітчизняної естетики можна оцінити як ренесансний. Для мене це, так би мовити, дуже відповідальне визначення. Пропонує інший варіант. Якщо естетична наука виходить за межі трьох вимірів, імовірно, вона опиняється у четвертому! То ж припустімо, що сучасна українська естетика перебуває саме в стані четвертого виміру, який дуже важко чітко схарактеризувати, проте, як на мене, він радше пов'язаний не з негативним, а з позитивним началом.

Ірина Бондаревська: Четвертий вимір — це чудово! Проте, негативне і позитивне в ньому дещо сплуталися. В естетичній спільноті панує невинувата поблажливість у ставленні до наукових доробків колег. «Платон мені друг, але істина дорожча» — це не про нас! Таким чином, ми приречені до компліментарних розмов. Світська бесіда замість наукової дискусії — цього не було і за радянських часів! Отже, є втрати?..

Валентина Герасимчук: Звісно, з початку 1990-х криза заторкнула всі сфери суспільного життя. Гуманітарні науки, в тому числі й естетика, не виняток. Але криза, яка хоч і спричинила збентеження серед науковців і уповільнила розвиток гуманітарних наук, запрограмувала їх докорінну переорієнтацію на нові модуси розгортання. Засвоївши великоосяжний огро́м сучасної західної наукової літератури, досі мало знаний з різних причин в Україні, вітчизняні естетики, як на мене, достойно вийшли зі складної ситуації, не розгубивши надбань минулого, і почали їх інтенсивно примножувати багатьма інноваційними розвідками. Про це свідчать ґрунтовні статті з естетики у фахових журналах, наукових збірниках, монографіях. Монографій з естетики — оригінальних і цікавих, виходить достатньо, навіть фахівцю невдогляд їх переглядати, але слід зауважити, що інформаційна політика щодо таких видань ніким не ведеться. Тому, напевне, логічно було б журналу «Філософська думка» започаткувати рубрику, в якій би його читачі мали змогу ознайомлюватися зі свіжими виданнями і публікаціями з естетики. Кризи немає, стагнації — тим більше, але і про ренесанс, мабуть, дещо некоректно зауважувати. От такий парадоксальний висновок.

Ірина Бондаревська: Ідея четвертого виміру не припала вам до душі.. Можливо, існують ще якісь інші виміри, суто «українські»?.. У будь-якому разі потрібно зважати на світовий контекст. Двома останніми десятиліттями ХХ сторіччя західна академічна спільнота займалася визначенням естетики «заново», намагаючись винести уроки з двох століть існування цієї філософської дисципліни та реагуючи на антиестетичні маніфестації сучасного мистецтва. Універсалістські претензії естетики було остаточно підірвано. Проте, в нашій спільноті ці дискусії не знайшли відгуку, не були чітко означені як ключові. Естетичний дискурс (дослідження і підручники)

позначений вірою, що естетика здатна досягнути сутність (!) мистецтва, що вона спроможна розсудити, де «справжнє» мистецтво, а де — симуляції.

Яким чином ця традиційна (нормативна) естетика може впоратися з химерними інсталяціями (мухи, трупи тварин тощо) Деміана Герста? Що ці інсталяції, поміщені у серцевину культурного життя, повідомляють про ситуацію нашого сьогодення? Підігравати чи відсторонитися? Напевне, належить спочатку зрозуміти, що ми переживаємо кінець нормативної естетики: естетики смаку, аристократичної вишуканості і примхливої геніальності.

Нормативне розуміння естетичної теорії є одночасно і спадщиною Просвітництва, і рудиментом (я на цьому наполягаю) ідеологічно ангажованої радянської естетики. Можна, звісно, стверджувати, що А. Канарський ще у 1980-х, тобто задовго до В. Вельша, пропонував «естетику за межами естетики». Достоту про щось подібне у 30-х роках розмірковував і Джон Дьюї. Проте, коли сьогодні дослідники пристають до подібної пропозиції, вони мають на увазі інший теоретичний і культурний контекст.

Раїса Шульга: Справді, естетична теорія повинна подбати про свою адекватність практиці, про належний інструментарій, який дасть змогу адекватно реагувати на зміни в художній і культурній практиці. Настав час переглянути низку теоретичних положень, які відповідали добі Просвітництва, але не відповідають сучасній добі.

**Що чекає на естетику за доби
міждисциплінарних досліджень?
Чи є теоретична «цнотливість» запорукою
розвитку естетики на майбутнє?**

Валентина Панченко: Треба зазначити, що «цнотливість» естетика втратила вже давно, з другої половини XIX століття¹. Скажімо, кінець XIX — початок XX століть тривав під впливом психології, яка принципово по-новому поглянула на феномен художньої творчості й

¹ До того ж «чиста естетика» взагалі існувала досить недовго, якихось 60—70 років — від Баумгартена до Шелінга, і сформувалася вона на базі узагальнення всієї історії мистецтва, яка була створена в XVI—XVIII сторіччях.

на проблеми естетичного сприйняття. Не менш вагомим був внесок фольклористики, міфології та так званої нової літературної критики, які насправді переросли межі літературознавства і стали суттєвим внеском

Моє питання стосуватиметься укоріненості Фрейдової теорії в тій уже наявній конфігурації несвідомої думки, в тому уявленні про відношення думки і бездумного, які склалися і дістали розвиток першою чергою на теренах так званої естетики. про осмислення «естетичних» студій Фройда як знаків уписаності інтерпретаційної аналітичної думки у горизонт думки естетичної.

Жак Рансьєр. Естетичне несвідоме

(не відоме класичній естетиці), проблему естетичної цінності ранніх форм культури. Соціологія мистецтва, на мій погляд, стала підґрунтям аналізу такого неоднозначного феномена, як масова культура. Список можна продовжувати...

Але без «чистої естетики» такі міжпредметні дослідження унеможливилися б, адже спеціалісти згаданих галузей знання спиралися у своїх дослідженнях на головні положення естетики (якими б вони не були на даний момент), а естетика повинна осмислити і включити в свій предмет нові здобутки гуманітарного знання. Отже, на «чисту естетику» чекає сумлінна праця з філософського осмислення міждисциплінарних досліджень художньо-го процесу та його складових.

Позаяк естетика є цариною досліджень, що охоплює всі питання стосовно естезису, включно з напрацюваннями філософії, соціології, історії мистецтв, психології, антропології, неврології, біології тощо, естезис має забезпечити структуру дисципліни, тоді як мистецтво, за всієї його важливості, буде лишень одним із її предметів. Це означає, що різні дослідження, що відсилають до естетичного, можуть бути чинними галузями естетики як дисципліни, що інтегрує всі їх до своєї інституційної структури. Естетика, отже, була б трансдисциплінарною, а не лише принагідно, коли їй доводиться стикатися з іншими дисциплінами, демонструвала би трансдисциплінарність. У такій естетиці належить досліджувати та обговорювати всі згадані царини.

Вольфганг Вельш.

Естетика поза естетикою

дисциплін. Варто говорити про міжнауковий діалог. Він є продуктивним, і це доводять люди, які приходять в естетику з мистецтвознавства, літе-

в естетичну теорію, на базі якого сформувалися плідні напрями художньо-культурологічного аналізу мистецтва.

Можна було б так само говорити про культурологічні або культур-антропологічні дослідження, які відкрили для естетики нове поле — мистецтво первісної доби

Лариса Левчук: Чистої естетики ніколи не було, як не було і жодної чистої науки. Ніколи не існувало і чистої філософії. За часів Давньої Греції філософія вбирала в себе етику, естетику та інші гуманітарні науки. І сьогодні естетика не може існувати ізольовано. Виокремлення міжнаукового підходу як напряму розвитку естетики фактично виявляє те, що вже існувало як даність. До речі, я проти терміна «міждисциплінарний», оскільки таким чином ми заганяємо естетику до сфери викладання ВНЗівських

ратурознавства і пишуть чудові роботи, виявляючи на перетині наук суто естетичний феномен.

Ірина Бондаревська: Проблема, власне, полягає в тому, існує чи не існує «чисто естетичний феномен»? Міждисциплінарні дослідження (це ставший науковий термін) допомагають естетиці чи повністю перекривають її предметне поле?

Олена Онищенко: Мені видається складним говорити про «чисту» естетику як таку, а не тільки про можливість її існування за часів міждисциплінарних досліджень. Від доби античності до сьогодення низка понять, якими оперує естетика, вочевидь, є граничними щодо етики, психології, мистецтвознавства та ін. Естетика — дуже комунікабельна наука, і у подальшому не може залишатися осторонь дисциплінарного діалогу. Щодо теоретичної «цнотливості» як запоруки або гальма розвитку естетики, то мушу відзначити оригінальність постановки питання. По суті ж, я вважаю, як і Валентина Іванівна, що естетика втратила свою «цнотливість» доволі давно, і ситуація «старої діви» їй аж ніяк не загрожує. Важливо, аби теоретичний і методологічний плюралізм, що домінує у сучасній гуманітаристиці, не спровокував естетику до теоретичного «онанізму»...

Ірина Бондаревська: Останнє може статися лише внаслідок плекання теоретичної «чистоти» через відсутність критичного аналізу історичних підстав самої естетики як способу мислення і внаслідок ігнорування умовності відмежувань естетичного від утилітарного, раціонального і повсякденного.

Олена Павлова: Напевне, потрібно говорити про реструктуризацію предметного поля естетики за сучасних умов. «Естетичний бум» (В. Вельш), що пережило ХХ століття, розсунув межі дисциплінарного простору традиційної естетики та ввів у поле її досліджень нові проблеми, такі як: іміджологія, естетика комунікативної дії, дизайн (не лише окремих речей, а й ландшафту культури в цілому), реклама та естетика віртуальної реальності електронних мереж. Відповідно, відбувається інтеграція предметного поля самої естетики: немає філософії прекрасного і метафізики мистецтва. Вона постає як теорія чуттєвого самоствердження людини.

Подейкують, що велике призначення Заходу — це прагнення зробити світ меркантильним, поставити все в залежність від долі товару. Але цей задум полягав радше в естетизації світу, в перетворенні його на космополітичний простір, в сукупність зображень, в семіотичне утворення. Окрім ринкового матеріалізму, ми спостерігаємо сьогодні, як кожна річ за допомогою реклами, засобів масової інформації і зображень набуває свого сенсу. Навіть найбанальніше і найнепристойніше — і те вираджується в естетику, вбирається в культуру і прагне стати гідним музеїв. Все заявляє про себе, все самовиражається, набирає сили і здобуває власний знак. Система функціонує радше коштом естетичної додаткової вартості знаку, ніж коштом додаткової вартості товару.

Жан Бодриар. Прозорість зла

Нові функції естетичної теорії зумовлюють реструктуризацію її предметного поля. «Чистою» естетика залишалася лише в умовах автономності форм культури. В епоху синтезу форм культури, а, відповідно, і міждисциплінарних досліджень, естетика стає онтологією універсальної чуттєвості. Актуальності набуває подолання відомого протиставлення мистецтва (сфера абстрактної всезагальності почуттів) та існування людини (сфера розсудку та невідрефлектованих афектів).

Валентина Герасимчук: Повернуся до теми поліметодології. Поєднання сцієнтистських і антропоцентричних підходів в естетичному знанні — це, звісно, запит часу. На сьогодні не існує дисциплін, які б не досліджувалися в кореляції не тільки з суміжними, а навіть з віддаленими сферами Кант і Гегель ще могли філософувати із приводу мистецтва, нічого не розуміючи в ньому, позаяк мистецтво як їхнього часу, так і часу попереднього — особливо якщо порівняти з сучасним — у своїх конкретних виявах було зрозумілим самому собі, самосвідомість мистецтва не була проблемою для мистецтва.

*Бено Гюбнер.
Мистецтво істині
і/або естетика чарівності*

і що небезпечніше, від тих сфер естетики, які заведено називати прикладними. Нині є галузь дослідження, що зветься культурологічною естетикою, яка, включаючи естетику в широкий культурний контекст, якраз і позбавляє її «теоретичної цнотливості». Вторгається на естетичне дослідницьке поле і феноменологія, і екзистенціалізм, і онтологія, які розглядають художні явища з погляду «чистої свідомості», екзистенційного стану людини, її трансцендентних сутностей, художній об'єкт при цьому позбавляється власне художності, тобто естетичних ознак: метафоричності, образності, асоціативності тощо. Але, звісно, є сфера найвищих мистецьких еталонів, якою якраз і призначена опікуватися «чиста естетика». Ця сфера, на мій погляд, завжди буде запитуваною. Єдина проблема, з якою постійно стикатиметься естетика, — це визначення категорії художнього, відтак континуального, цілісного, оскільки найвищий синтез у мистецтві — це синтез форми і змісту, і саме за цим визначається, чи належить текст до художнього, мистецького, чи ні. Це і є, на мій погляд, завданням «чистої естетики».

Ірина Бондаревська: Я радше згодна з тим, що «чистої естетики» ніколи не існувало. Проте було намагання віднайти таку естетику і прикладом такого пошуку є відома праця Канта, рефлексії романтиків і Шарля Бодлера. Вже доведено західними і російськими дослідниками, що причини цих на-

магань були не лише теоретичними, а й культурними, політичними. Інституалізація автономної мистецької сфери потребувала певних теоретичних обґрунтувань і запровадження специфічного режиму міркування про мистецький твір (Ж. Рансьєр).

Дотепер ніхто не зумів визначити специфіку саме *естетичного* досвіду і ставлення. Поняття естетичного періодично ставилося під сумнів, що наразі ставило під сумнів і виокремлення естетики як дисципліни (Р. Рорті). Нагадаю, що одні філософи роблять акцент на історичності естетики як дисципліни і дискурсу, наголошують на її політичному характері в модерній культурі (Мартин Гайдегер, Бено Гюбнер, Жак Рансьєр), інші вважають, що термін «естетичне» позначає досвід радикальної невизначеності та ілюзорних спокус (Поль де Ман), а дехто пов'язують його з досвідом втіхи і задоволення в найширшому сенсі (Умберто Матурана) або з досвідом у його вищій формі — переживання повноти і цілісності буття (Джон Дьюї). Крайніми позиціями в амплітуді тлумачень, очевидно, є, з одного боку, *специфічний* почуттєвий досвід «незацікавленого задоволення» (Кант), що конотує з аристократичною вишуканістю і культивується у мистецтві; з іншого боку — почуттєвий досвід у широкому сенсі, тобто втіха і задоволення — без посилань на специфічну сферу та культурні вимоги щодо змісту досвіду. Непевність терміна «естетичне» є ключовою темою не в сенсі необхідності його прояснення, а саме тому, що через цю непевність виявляється певна онтологічна структура.

Пропоную зробити цілком слушне припущення, що естетика вивчає те, що сама ж локалізує та вводить як норму в практики культури. Це не означає, що естетичний досвід вигадано або винайдено. Всі форми досвіду є можливими, отже, завжди була *якась* естетична точка зору, котра за доби модерності стала *певною* точкою зору (Монро Бердслі), предметом опікування для культури. Якщо ми поглянемо на плоди культивування естетичного почуття в широких верствах суспільства (в нашій країні), то побачимо: всі знали (знають), що «Джоконда» — це шедевр, але мало хто спромігся пережити це як факт. Причому вимога «бачити шедевр» залишається чинною, адже не має значення, якою мірою вона реалізується. Головне, що вона є, що вона визначає форму почуття і його суспільної репрезентації. Додам іще одне...

Третє рівносуттєве явище Нового часу полягає в тому процесі, що мистецтво увіходить у горизонт естетики. Це означає, що художній твір стає предметом переживання і, отже, мистецтво вважають виразом людського життя.

Четверте явище Нового часу дається знати тим, що людську діяльність розуміють як культуру. Культура у зв'язку з цим становить реалізацію найвищих цінностей шляхом турботи про вищі блага людини. У сутності культури закладено, що такого роду турбота зі свого боку починає піклуватися про саму себе й тим самим стає культурною політикою.

Мартин Гайдегер.
Час картини світу (1338—1950)

Естетика без мистецтва була б неможливою, адже має бути модель для демонстрування необхідності саме такого досвіду та його соціальної цінності. Тут естетика і автономне мистецтво мають спільний інтерес.

Лариса Левчук: Якщо сьогодні актуальне питання, чи може існувати естетика без мистецтва, то відповідь має бути позитивною. Може існувати! Це довів ще Анатолій Станіславович Канарський, і зробив це непогано. Естетика може бути присутня скрізь, бо це наука про становлення і розвиток людської чуттєвості. Чуттєвість є скрізь — у коханні, в ненависті, у будь-якій царині людської діяльності, вона є в самому факті існування людини. Проте мистецтво — це єдина сфера, де естетичний компонент будують свідома, де чуттєвість є самоціллю. Тому в нашому підручнику «Естетика» вже в першому виданні 1997 року було зазначено, що естетика — це метатеорія мистецтва. І ми повинні на цьому наполягати, це — перспективна ідея. Її приймуть, бо в цьому — суть естетики.

Ми повинні усвідомити, що естетика — елітарна гуманітарна наука. Елітарна! Не може будь-яка людина стати естетиком! Окрім знання філософії, історії культури, хронології руху певних цивілізаційних процесів, вона повинна знати, розуміти мистецтво, мати високий рівень особистісної чуттєвості. Потрібно мати добру освіту, щоб зробити якісь наголоси, оцінюючи мистецький процес. Як елітарна наука естетика стояла осторонь тієї ідеологічної боротьби, яка була актуальною для філософії радянської доби. У найскладнішій ситуації можна було подорожувати в класичне мистецтво і надолужувати те, чого не дає ані мистецтво соціалістичного реалізму, ані якась життєва ситуація. І в цьому сенсі Україна має чудові традиції, і наше завдання — ці традиції виявити, зберегти, дати їм нове тлумачення.

Ірина Бондаревська: Якою мірою прийнятним для сьогодення є твердження про елітарний статус естетики? Сьогодні скасовано вертикаль культури, яка давала б змогу поділяти явища на елітарні та масові. Здається, про це говорила Валентина Іванівна ще в першій частині нашої розмови.

Мистецтво виростає з проектування, але естетичний досвід здобуємо в благополуччі та задоволенні, яке ми переживаємо від існування у згоді з обставинами. Отже мистецтву притаманна штучність інтенції, вираження або мети, і все може бути засобом для її реалізації.

*Умберто Матурана.
Метадизайн*

Місто не має жодної суперечності з позицією Валентини Іванівни. Я уточню. Ми ніколи не відійдемо від поняття елітарного, еліти. Виходьмо з того, що ми коректно розуміємо цей термін і вкладаємо в нього позитивний сенс. Існують безумовно еталонні речі. Ніхто з філософів не починав з естетики, вже десь на вершині свого розуміння вони доходили до естетики, до ідеї довершеності. Естетика, як вважав Гегель,

Лариса Левчук: У мене немає жодної суперечності з позицією Валентини Іванівни. Я уточню. Ми ніколи не відійдемо від поняття елітарного, еліти. Виходьмо з того, що ми коректно розуміємо цей термін і вкладаємо в нього позитивний сенс. Існують безумовно еталонні речі. Ніхто з фі-

має стати завершальним акордом розвитку гуманітарного знання. Зрозуміло, що ми не зможемо створити довершену людину, довершене мистецтво, але ми повинні бачити цей процес... Естетика приваблює людей з особливою чуттєвістю, вона потребує знання мистецтва, а у мистецтва завжди буде елітарна аудиторія. Поки в Україні вважають, що слід викладати етику та естетику у ВНЗ та в школі, у нас є сподівання, що ми будемо вдосконалювати цю аудиторію.

Ірина Бондаревська: Ви зазначили, що естетика — це метатеорія мистецтва. Виникає питання: якого саме мистецтва? Універсального позаісторичного поняття мистецтва не існує, це вже ясно. А сучасні мистецькі практики відверто репрезентують себе як принципово неестетичні?

Лариса Левчук: Я особисто вважаю, що все, що робиться зараз у мистецтві (хепенінги, перфоманси), не має нічого спільного з класичним мистецтвом. Ні за суттю, ні за структурою, ні за роллю автора. Я не проти, щоб це існувало, але я проти, щоб вважати це мистецтвом. Я вже казала про те, щоб називати все це «художньою діяльністю». Образу немає, діалектики змісту і форми немає, немає індивідуального автора (замість автора — групи, які створюють інсталяції). «Володар перснів», «Гарі Потер» — це не авторське кіно, це кіно програмістів.

Ми, люди, переживаємо естетичний досвід у всіх відповідних царинах життя, де ми перебуваємо. І це завдяки як біологічному підґрунтю естетичного досвіду, так і тому факту, що все, що ми переживаємо як людські істоти, належить відповідно нам існуванню, що мистецтво зв'язує наше соціальне існування і наші технологічні можливості в усі часи.

*Умберто Матурана.
Метадизайн*

Ірина Бондаревська: Можливо, у цих творів інше завдання, інша функція... Ми постійно відтворюємо двоїстість поняття естетичного — як почуттєвого взагалі і як вишуканої почуттєвості. Можливо, варто поступитися останнім. Наведу приклад, до якого вдавалися у XVIII столітті. Людина, яка не має досвіду сприйняття мистецьких творів, буде захоплена примітивним зображенням людини, але коли їй покажуть прекрасну давньогрецьку скульптуру, зрозуміє, що попередній досвід був обмеженим. Сьогодні можна запитати: обмежений для кого? Обидві події є ідентичними за фактом індивідуального задоволення; відмінним є соціальне значення цих подій.

Валентина Панченко: Ви ігноруєте фактор історичності! На якій підставі можна вважати, що досвід був ідентичний?

Ірина Бондаревська: Навпаки, я прагну ввести чинник часу (історичності) в наші міркування про почуттєвий досвід (адже в естетиці ми маємо досвід лише як міркування про досвід). Коли у XIX столітті примітивну скульптуру раптом було введено у контекст Великої історії мистецтва, вказана відмінність подій виявилася стертою. Проте не зникла сама необхід-

ність (вимога) судження, але тепер уже здатність оцінити красу примітивного зображення засвідчувала вишуканий смак. Отже, політики у сфері тонких естетичних матерій не уникнути! Сьогодні такі політики упрозорюються, а переживання стає важливішим за його соціальне значення. Цього не можна скасувати. Можна зрозуміти як тенденцію. Чи впливає з цього, що не залишається місця для культуртрегерського уявлення про естетику?

Райса Шульга: Я дозволю собі більш розлого сформулювати кілька позицій, які допоможуть у пошуку відповіді на поставлене запитання. Починати треба, як завжди, з витоків.

Естетика як спроба теоретично обґрунтувати природу і специфіку певного феномена з'явилася за доби Просвітництва. Про соціокультурні засади інтенцій того часу досить переконливо написав Зигмунд Бауман у

Мені видається, що в цьому процесі важлива гетерогенність, плюралізм, який ускладнює міркування про мистецтво взагалі, як це часто вчиняють філософи-естети, замість міркувати про численні естетичні явища, які не підлягають єдиній класифікації. Навіть якщо й можна говорити про поступальну ходу вперед, яка від яскраво вираженого єдиного рятівного мистецтва ІСТИНИ привело через естетичний ідеалізм до яскраво вираженої естетики чарівності, то саме радикально зрозумілій автономії людини, яка полягає в тому, щоби відмовитися від неї заради нової гетерономії, ми завдячуємо тим, що сучасні явища мистецтва можуть бути замислені та зрозумілі не лишень у дусі естетики чарівності, а й дусі мистецтва істини, щоправда з однією істотною відмінністю, а саме: відтепер йдеться не про одну істину, а про багато.

*Бено Гюбнер.
Мистецтво істини
і/або естетика чарівності*

сказати, надихальна. Проте ми маємо поставити запитання, наскільки ця теоретична модель є життєздатною в сучасних умовах? Тут ми виходимо на цілий комплекс проблемних ситуацій. Звісно, будемо виходити лише з можливого.

По-перше, потрібно мати на увазі проєктивний характер естетичної теорії. Згадаймо, одним із провідних мотивів Просвітництва було переконання в тому, що людська природа недосконала, тож потребує постійної роботи з її поліпшення. Це можливо за наявності чітких уявлень щодо моделі досконалої людини та її складових. Коли я кажу про проєктивний характер естетичної теорії, я маю на увазі не її концептуальність, а цілком

праці «Культура як ідеологія інтелектуалів». Він відзначає, що саме інтелектуали стали невидимими авторами ідеологічних наративів, зокрема й унікальної ідеології культури: наративу, що зображує світ як творіння людини, підпорядковане цінностям і нормам, також створеним людиною і самовідтворюваним завдяки нескінченному процесові навчання та викладання» (<http://magazines.russ.ru/nz/2003/1/baum.html>) Запропонована просвітниками модель бажаної в багатьох своїх параметрах культури, разом зі способами її функціонування, сприймається і дотепер як універсальна, позачасова. Модель гарна, якщо не

певну настанову на запровадження в життя. Естетична теорія наразі була спрямована на пошук оптимальних шляхів реалізації проекту вдосконалення людини згідно з параметрами запропонованої моделі. Саме мистецтво, як відомо, було визнано як найефективніший засіб для формування бажаних рис і якостей людини. Дотепер ця позиція залишається чинною в естетичному дискурсі, хоча мистецтво в своєму функціонуванні кардинально змінилося і жодним чином не збігається з тими практиками, які існували в період напрацювання естетичної теорії. Це і є, як видається, найуразливішою позицією класичної естетики. Ця вразливість зумовлена, зокрема, тим, що проективність не була відрефлектована, і тому на певному етапі запропоновані позиції стали сприйматися вже не як проєкт, а як сутнісний бік життєдіяльності суспільства і людини. Належне («долженствование») у відносинах «мистецтво — суспільство», або «людина — мистецтво» стали мислити як реальне, існуюче. Отож, підходити до оцінки нинішніх художніх практик із позиції належного — справа не продуктивна за сучасних умов.

По-друге, є потреба переглянути позицію, яка також існує, так би мовити, «за замовчуванням» — про позачасовий характер (розуміння) сутності мистецтва. Тут взагалі багато недоречностей. Специфічній моделі його функціонування, яка виникла за певних історичних та соціокультурних умов, надали знов-таки універсального статусу і почали в її межах трактувати всі історичні етапи існування мистецтва. Тобто їй підпорядковували і минуле, і нинішнє, і майбутнє. Саме ця позиція є однією з причин повсюдного «плачу» про кінець культури, її занепад, а то і смерть.

Ірина Бондаревська: Так! Тема історичності — осердя сучасного естетичного дискурсу. Якщо стає можливим припущення, що глибокою істиною історії є дисконтинуальність, а не тяглисть, аксіоматичність «естетичного» досвіду та універсалістські претензії історії естетики стають проблематичними. Вже недостатньо умоглядних підходів, потрібно вивчати факти, залучати соціологічні, культурологічні, мистецтвознавчі методи у сферу естетичного аналізу.

Які проблеми є визначальними для розвитку естетичної теорії на початку XXI сторіччя?

Ірина Бондаревська: Прошу висловитися з цього питання в режимі експрес-інтерв'ю. В цьому разі важлива не стільки дискусія, скільки накреслення проблемного поля і пріоритетних напрямів подальших дискусій.

Райса Шульга: Відбувається тотальна естетизація повсякденності, мистецтво стає часткою останньої. Це спонукує шукати нові засади для розши-

рення розуміння сутності естетичного (можливо, тут знадобиться критерій буттєвості), оскільки про естетичне сьогодні можна з повним правом говорити як про реальний ментальний об'єкт.

Можливо, слід подумати про поворот естетичної теорії в бік реальних потреб людини, про зацікавлене осмислення існуючої художньої практики в усьому її розмаїтті, забувши, що вона в багатьох своїх проявах є «неправильною».

Олена Оніщенко: Відповідаючи на останнє питання (футурологічне), мені видається доречним нагадати назву однієї праці Ф. Ніцше, адже, на моє глибоке переконання, проблеми, які постануть в естетичній теорії XXI століття, визначатиме «людське, занадто людське». Навіть якщо ми зараз почнемо перераховувати чи обґрунтовувати проблеми, що, як нам видається, будуть визначальними для естетики в майбутньому, ми так чи інакше оприлюднимо свої наукові інтереси, те, що є важливим для нас і наших розвідок. Тому і ті, хто присутні за цим круглим столом, і ті, хто просував естетичні дослідження в Україні останніми десятима роками, і нова когорта, що вже, так би мовити, на підході, визначатимуть динаміку розвитку естетики репрезентацією власних ідей, що, зрештою і сформує спектр теоретичної проблематики естетичної науки.

Валентина Панченко: Гадаю, що на заваді певного інтелектуального прориву стоїть стагнація духовних цінностей. Від їх появи залежить інтенсивність художніх пошуків, яких в сучасній культурі ми не спостерігаємо. Це не песимізм, а констатація фактів. Що ж стосується естетики, то як будь-яка рефлексія вона не випереджає інтелектуальні інсайти, а йде слідом за ними. Принаймні, за всю історію естетики не відомі факти, коли б вона надихнула когось на творчість. Це не означає, що «естетика» не актуальна, але її актуальність полягає в тому, щоб бути напоготові й цілком спроможним упізнати те нове, що міститиме позитивну інтенцію. Тому-то розуміння актуальності як головного завдання, вирішивши яке можливо здійснити прорив, мені не подобається! Я розумію актуальність як низку завдань, які треба виконувати, щоби відповідати часові, щоб утримувати традицію, не випускаючи з поля зору горизонт перспектив.

Олена Павлова: Нові підходи в естетиці відкривають горизонт теоретичного осягнення світу поза методологією природничих наук, які були взірцем побудови філософського знання з Нового часу. Світоглядна перспектива естетичної науки стає очевидною в поліпарадигмальному ландшафті культури. Актуалізація естетичних проблем культури, її універсальї, історико-культурної типології свідомості, стилю життя соціокультурних груп стверджує статус естетики як теоретичної самосвідомості культури, одна з функцій якої — конструювання її форм. Естетичні принципи кон-

струювання соціокультурних систем (обґрунтовані ще Й. Шелінгом) стають визначальними.

Лариса Левчук: Ми маємо чудову теоретичну традицію. Потрібно дослідити спадщину Д. Овсянико-Куликовського, І. Труша, І. Хоткевича, М. Вороного, К. Малевича та інших. Ідеться про тих діячів української культури, які мали вагомий естетичний вплив.

Валентина Герасимчук: Проблеми, з якими зіткнеться естетична теорія на початку XXI століття, це, по-перше, видозміна і суттєве розширення поняттєво-категорійного словника естетики, він перенасититься поняттями зі сфери культурології, феноменології, філософії тексту, мовознавства тощо. І, мабуть, доведеться вже на новому якісному витку розвитку естетики його впорядковувати, розставляючи поняття у порядку наближеності їх семантичних значень і смислів до власне естетичних. По-друге, з різних причин (в тому числі й комерціалізації різних креативних проєктів) інтенсивно працюватиме прикладна естетика, саме вона пропонуватиме цікаві вектори розвитку естетичної думки загалом. Вона стане естетичною горизонталлю для естетичної вертикалі, її породжувальною моделлю. По-третє, фундаментальна (чиста, теоретична тощо) естетика, поза сумнівом, стане елітарною наукою, і її очікуватимуть ті самі проблеми, з якими стикаються всі елітарні науки чи співтовариства, а саме: герметичність, загострення внутрішніх суперечностей, а відтак неминучі стагнаційні процеси.

Ірина Бондаревська: Першорядною проблемою для естетики, на мою (і не тільки мою) думку, є критика її історичних витоків та підстав, що, звісно, тягне за собою відмову від універсалістських і нормативних претензій. Належить всебічно проаналізувати соціальну, культурну і політичну основу появи та плекання цього дискурсу впродовж останніх двох століть.

Потрібно здійснити перехід від детерміністського дискурсу нормативної естетики (просвітницько-романтичного дискурсу) до «нелінійного» мислення, яке бере до уваги історичні розриви між дискурсами і почуттєвими практиками, незважаючи на властивість комунікації «загоювати» ці розриви. Власне тоді, максимально експлікуючи упередження, можна буде дати відповідь на питання, які наслідки тягне за собою суцільна естетизація життя, яка здебільшого викликає жах у інтелектуалів.

Шановні колеги, на часі закінчувати. Дякую вам за співпрацю! Дякую редакції часопису «Філософська думка» за ідею проведення цієї зустрічі!

P.S.: У процесі обговорення вдалося окреслити низку проблемних зон та підходів, які є актуальними для сучасної естетики: естетика і художня критика, естетика і культурна політика, естетика в опозиції елітарного/масового, визначення предмета естетики, історичність естетичного дискурсу, формулювання теоретичних принципів рефлексії сучасних мистецьких

практик тощо. Учасники за різними критеріями — кількісними та якісними — оцінили ситуацію з естетичними дослідженнями в Україні та їх кореляцію з напрямками розвитку західної естетичної думки. В розмаїтті проблем і поглядів важко було відпрацювати якусь окрему сюжетну лінію. За здобуток вважатимемо накреслення загального проблемного поля, в межах якого можна буде продовжувати дискусії. Незалежно від того, буде естетика «чистою», «трансдисциплінарною» чи «міжнауковою» сферою досліджень, у будь-якому разі залишається почуттєвий досвід як тема для суб'єкт-центрованої культури та розуму. Можемо припустити, що естетика буде спроможною виступити в ролі модератора, який координує розроблення цієї теми різними науками (такими як феноменологія, нейрофізіологія, соціальна теорія, культурологія, психологія, біологія) та інтегрувати всі дослідження задля побудови єдиної теорії досвіду.

Матеріал підготувала Ірина БОНДАРЕВСЬКА

Ірина Бондаревська — доктор філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Валентина Герасимчук — доктор філософських наук, професор кафедри української мови, літератури та культури НТУУ «Київський політехнічний інститут».

Лариса Левчук — доктор філософських наук, професор кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Олена Опіщенко — доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри суспільних наук Київського національного університету кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого.

Олена Павлова — доктор філософських наук, доцент, завідувачка кафедри культурології Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Валентина Панченко — доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Райса Шульга — доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України.
